

Het orgel in de O.L. Vrouwe- of Buitenkerk te Kampen

door Hans van der Harst,
adviseur bij de restauratie van het orgel.

Even bewogen als de geschiedenis van het kerkgebouw is de geschiedenis van het orgel. De beschikbare gegevens zijn helaas verre van volledig. Geen enkel volledig contract is bewaard gebleven. Wij zijn daarom aangewezen op wat het orgel zelf te vertellen heeft en op de summier gegevens die ons ter beschikking staan.

Het oudste beschikbare gegeven is een brief aan de magistraat van Groningen naar aanleiding van werkzaamheden aan het orgel, verricht door Johan ten Damme, orgelmaker te Groningen. Het orgel was kort na zijn vertrek onspeelbaar geworden. Of ten Damme een geheel nieuw orgel had vervaardigd is niet duidelijk. In de brief van vermaken en stemmen, hetgeen eerder op een herstel van een bestaand orgel wijst. Kort na 1500 wordt het Kamper O.L. Vrouwe-orgel ten voorbeeld gesteld voor een nieuw orgel in de St. Michaelskerk te Zwolle. Uit het contract aldaar is duidelijk dat het Kamper orgel een rugwerk had.

In 1629 werden aan het orgel reparaties verricht door Jan Morlet (II), die kort tevoren belangrijke werkzaamheden had uitgevoerd aan het orgel in de Bovenkerk. Zijn zoon Jan Morlet (III) kreeg in 1656 opdracht de orgels in de Broeder- en de Buitenkerk te herstellen. Beide orgels kregen een nieuwe windvoorziening. Verder werden de frontpijpen opnieuw van bladtin voorzien, terwijl ook aan de disposities veranderingen werden aangebracht. Zo werd van het orgel in de Buitenkerk de Cymbel door een Sesquialter vervangen, werden de windladen gereinigd en hersteld en werd het pijpwerk schoongemaakt en gerepareerd. Uit de stukken blijkt dat het orgel klavieren tot twee gestreept a had. De Sesquialter was een discant register.

Rond het midden van de 18e eeuw zal het orgel opnieuw aan revisie zijn toe geweest. In de jaren 1742/43 vernieuwde Albert Anthoni Hinsz, de bekende orgelmaker uit Groningen, het orgel in de Bovenkerk, en wel met groot succes. Hinsz' volgende werkzaamheden in Kampen betroffen een klein nieuw orgel in de Rooms Katholieke Pastoorskerk in 1751. Het valt niet te verwonderen dat men voor de vernieuwing van het orgel in de Buitenkerk het oog op Hinsz liet vallen. Het werk werd uitgevoerd in 1754. Hinsz maakte nieuwe windladen en vier nieuwe blaasbalgen. Ook werd de mechaniek gewijzigd. Enkele nieuwe stemmen werden door hem geplaatst. Of Hinsz een nieuwe orgelkast vervaardigde is niet zeker. Bij de betalingen is sprake van een 'afteikening' van het orgel, gemaakt door C. Stromberg. Mogelijk is de huidige bovenkast of een deel

daarvan in 1754 vervaardigd. Een deel der kosten werd gedekt door de verkoop van een grote klok uit de toren der Buitenkerk. Deze klok was 'gants gebarsten'. Hinsz ontving voor zijn werkzaamheden *f* 2.500. J. Kok, schilder, ontving *f* 100.11. In de verzameling 'Dispositien der merkwaardigste kerkorgelen' van de hand van Joachim Hess, verschenen in 1774, worden de orgels der Boven- en Buitenkerk als 'fraai' beschreven.

Hieronder volgt de beschrijving van het orgel der Buitenkerk door Hess: Het Orgel in de BUYTENKERK, met twee Hand-Clavieren en een Pedaal van eene stem, heeft 18 stemmen.

ONDER MANUAAL		BOVEN MANUAAL	
7 stemmen		10 stemmen	
Praestant	8 v.	Octaav	4 v.
Quintad.	16 —	Holpijp	8 —
Fluitdous	8 —	Quintadeena	8 —
Octaav	4 —	Fluit	4 —
Speelfluit	4 —	Super Octaav	2 —
Mixtuur	6 st.	Gemshoorn	2 —
Scharp	3,4 —	Ged. Quint	3 —
		Sexquialt.	2,3 st.
		Cornet	3 —
		Trompet	8 —
PEDAAL			
eene stem			
Trompet	8 v."		

Deze dispositie wijkt duidelijk af van wat Hinsz elders op het gebied van tweeklaviers orgels gewend was te maken. Zonder uitzondering waren dit steeds orgels met hoofd- en rugwerk, hetzij met een aangehangen pedaal, hetzij met een uitgebreid vrij pedaal. Bovenstaande dispositie wijst veeleer in de richting van de 16e/17e eeuwse orgelbouwsstijl: op het ondermanuaal een prestantenplenum, door Hinsz verrijkt met enkele fluitstemmen, het bovenmanuaal kreeg een oud-Nederlandse bovenwerkdispositie, bestaande uit fluiten, prestanten, twee tertsvulstemmen en een trompet.

Nadat in 1809 de Buitenkerk weer in handen van de Kamper Katholieken was gekomen werd het orgel hersteld en aanzienlijk gewijzigd. Aan-

vankelijk lag het in de bedoeling, het herstel te laten uitvoeren door de orgelmaker Freytag te Groningen, die in 1789, samen met Frans Caspar Schnitger jr., het orgel in de Bovenkerk had uitgebreid met een Borstwerk en vrij Pedaal. Het werk werd echter gegund aan de Amsterdamse orgelmaker Leonard van den Brink. Freytag werd f 10.— schadeloos gesteld. Het herstel van het orgel zou bestaan in het vervaardigen van een (gedeeltelijk) nieuwe orgelkast, reparatie aan mechaniek en balgen en in het wijzigen van de dispositie. Er werd een nieuw oxaal gebouwd. Van den Brink stuurde een tekening, waarin door Figghe, opzichter bij het herstel van het kerkgebouw enige verbeteringen werd aangebracht. De kosten van oxaal orgelreparatie en schilderwerk bedroegen f 4575,—. In de loop van 1810 werd het orgel herplaatst. Op 4 september plaatste het lid van de kerkelijke commissie A.P. de Braçonnier de eerste pijp. De ingrepen waren niet onaanzienlijk: op de 10-stems lade het Bovenmanuaal werd een hoofdwerkdispositie gerealiseerd, bestaande uit de volgende stemmen: Bourdon 16' (de oude Quintadeen 16'), Prestant 8', Bourdon 8', Octaaf 4', Quint 3', Octaaf 2', Mixtuur 3-4 st., Cornet en Trompet 8'. Op de 7-stems lade van het Ondermanuaal kwamen deze registers: Holpijp 8', Fluittravers 8' discant (nieuw) Prestant 4', Spitsfluit 4', Woudfluit 2', Superoctaaf 2', Sesquialter. Het Pedaal werd aangehangen.

Reeds in 1871 blijkt het orgel in onderhoud te zijn bij de Leeuwarder orgelmaker A. van Gruisen, die enkele reparaties verrichtte. Na Van Gruisen was het orgel een tijdlang in onderhoud bij de orgelmaker C.F.A. Naber uit Deventer. Ook deze verrichtte reparaties.

Het oxaal bleek op den duur te klein te zijn voor het aantal zangers en zangeressen, reden waarom besloten werd, het orgel 5 à 6 voet naar achteren te verplaatsen. Nu werd contact gezocht met organist-orgelmaker Zwier van Dijk, organist van de Kamper Bovenkerk. Het orgel werd naar achteren geplaatst, bij welke gelegenheid de noodzakelijkste reparaties aan orgel en balgen werden uitgevoerd. Het werk was in 1858 gereed. Kennelijk was deze verplaatsing niet bevredigend, want in 1874 kwam een nieuw oxaal tot stand, het huidige, dat ontworpen werd door architect Alfred Tepe uit Utrecht. Het orgel werd door Z. van Dijk geheel uiteengenomen en herplaatst. Het gemeentebestuur van Kampen gaf toestemming, de windvoorziening in de toren te plaatsen. In 1883 werd het orgel door Van Dijk 'verbeterd'. Deze verbetering heeft wel bestaan uit een romantiseren van het orgel, waarvoor vulstemmen moesten wijken voor grondstemmen. Na het overlijden van Zwier van Dijk nam de Kamper orgelmaker Proper het onderhoud van het orgel over. Na een kleiner herstel in 1915 volgde in 1922 een groter herstel, beide uitgevoerd door Proper. Toen ook kreeg het orgel een electromotor.

In het begin der dertiger jaren diende Joseph Adema, orgelmaker te Amsterdam, een plan in voor een geheel nieuw orgel. Door geldgebrek is dit plan niet gerealiseerd. Hierop volgde een summier herstel door Adema, uitgevoerd in 1941. Inmiddels was het orgel in 1939 van Rijkswege op een lijst van beschermde orgels geplaatst, ten einde het te vrijwaren voor metaalverordening in oorlogstijd.

Het voortschrijdend verval van het kerkgebouw leidde in het begin der zestiger jaren tot sluiting. Met het oog op de ingrijpende restauratiewerkzaamheden werd het orgel door de orgelmakers Vermeulen te Alkmaar gedemonteerd en voorlopig opgeslagen. De demontage maakte het mogelijk, het instrument grondig te onderzoeken. De windladen, delen der mechaniek, de balgen en enkele registers alsmede een deel van de orgelkast bleken in 1754 door Hinsz vervaardigd te zijn. Een aantal pijpen was echter door Hinsz in zijn nieuwe conceptie opgenomen. Ook enkele onderdelen van de mechaniek stammen uit oudere tijden. Niet minder dan 10 registers dateren uit de 16e en/of 17e eeuw. De frontpijpen behoren tot de oudste in ons land. Hierdoor is het orgel van de Buitenkerk van zeer grote historische en artistieke waarde.

Toen de kerkrestauratie haar voltooiing naderde, werd aan de orgelmakers Vermeulen de algehele restauratie van het orgel opgedragen. Onder advies van schrijver dezes werd, in samenwerking met de Rijksadviseur voor orgels, een restauratieplan opgesteld. Gekozen werd voor herstel van de situatie van 1754.

Omdat het orgel van 1809 voorzien was van een vrij pedaal werd besloten, weer een vrij pedaal aan te laten brengen, echter niet meer met slechts 1 register, maar met 3 stemmen. Het technische gedeelte werd nieuw opgezet, waarbij de 7-stems windladen, in hun deling parallel met de indeling van de bovenkast, boven in het orgel kwam te liggen, en de 10-stemsladen als borstwerk boven de klaviatuur werden aangebracht. De bovenkast onderging geen wijzigingen, de weinig fraaie onderkast is echter ingrijpend veranderd. Door het aanbrengen van consoles kon de plompe onderbouw slanker gemaakt worden. Voor het borstwerk werd een dubbel front van niet sprekende pijpen gemaakt. Het grotendeels niet oorspronkelijke snijwerk werd vervangen door nieuw snijwerk in de stijl van de orgelkast. De doodse beschildering is verwijderd, waarna het orgel opnieuw is geschilderd in de teruggevonden lichte houtkleur. Het snijwerk is met bladgoud belegd. De handklavieren zijn naar teruggevonden aanwijzingen in de stijl van Hinsz gerestaureerd. Het pedaalklavier is in oude stijl vervaardigd, waarvoor de oude toetsen model stonden. Ook zijn registerknoppen en registerpanelen in stijl vernieuwd. De mechaniek is geheel uit oude onderdelen opgebouwd. Ook de oude balgen en kanalen zijn weer gebruikt. De oude laden zijn zorgvuldig ge-

restaureerd, terwijl voor het pedaal een nieuwe kast, laden en mechaniek zijn vervaardigd. Al het historische pijpwerk is uiteraard benut, aangevuld met een hoeveelheid nieuw pijpwerk, dat in factuur, mensuren en alligees is aangepast aan het oude werk.

Voor de Subbas 16' is oud pijpwerk gebezigd alsmede voor de Octaaf 8', beide registers als aanvulling van het pedaal. De teruggevonden zonneklok, vroeger midden op het orgel geplaatst, is weer aangebracht. Het oxaal uit 1874 is ongewijzigd gehandhaafd. Het resultaat van al deze werkzaamheden is een zeer fraai instrument, zowel voor het oog als voor het oor. Met zijn 20 registers behoort het orgel zeker niet tot de grootste van ons land. Door zijn vele zeer oude pijpen en door zijn bewogen geschiedenis is het orgel echter, ook internationaal gezien, van buitengewone waarde. De fraaie akoustiek van het kerkgebouw voegt aan de schoonheid van het orgel een extra dimensie toe.

Het nieuwe snijwerk werd vervaardigd door de Heer G. de Wit te Wadinxveen.

De Firma J.H. Slik te Kampen verzorgde het schilder- en verguldwerk. Hieronder volgt de dispositie van het orgel na de laatste restauratie:

Ondermanuaal

Quintadena	16 voet, 1754.
Praestant	8 voet, 16e eeuws.
Fluijt dous	8 voet, 1754.
Octaaf	4 voet, 16e/17e eeuws.
Speelfluijt	4 voet, 1754.
Mixtuur	4—6 sterk, nieuw.
Scherp	3—4 sterk, nieuw.

Bovenmanuaal

Holpijp	8 voet, 16e eeuws.
Quintadena	8 voet, 16e eeuws.
Octaaf	4 voet, 16e/17e eeuws.
Fluijt	4 voet, 16e eeuws.
Gedektquint	3 voet, nieuw.
Super Octaaf	2 voet, 16e/17e eeuws.
Gemshoorn	2 voet, nieuw.
Sexquialter	2—3 sterk, gedeeltelijk 17e eeuws, gedeeltelijk nieuw.
Cornet	3 sterk, 17e eeuws.
Trompet	8 voet, grotendeels 16e eeuws.

Pedaal	
Subbas	16 voet, oud pijpwerk.
Octaaf	8 voet, gedeeltelijk 19e eeus pijpwerk.
Trompet	8 voet, nieuw.

Manuaalschuifkoppel.

Pedaalkoppel.

Tremulant.

Afsluiting Manuaal.

Afsluiting Pedaal.

Geraadpleegde bronnen:

Gemeentearchief Kampen Minuten II.

Rekeningen der Geestelijke Goederen.

Resoluties van de Magistraat.

Resoluties van Schepen en Raden.

M.A. Vente, *Bouwstoffen tot de geschiedenis van het Nederlandse orgel in de 16de eeuw*, Amsterdam, 1942.

M.A. Vente, *Proeve van een repertorium van de archivalia, betrekking hebbende op Het Nederlandse orgel en zijn makers tot omstreeks 1630*, Brussel, 1956.

M.A. Vente, *Die Brabanter Orgel*, Amsterdam, 1958.

M.A. Vente, *Vijf eeuwen Zwolse orgels*, Amsterdam, 1971.

Archief van de O.L. Vrouwe- of Buitenkerk te Kampen, geordend door H.C. Diender.

Geraadpleegde literatuur

Afkortingen:

AAU	Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht
KNOB	Bulletin en nieuwsbulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond.
BO	Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel
KA	Kamper Almanak
VMORG	Verslagen tot Mededelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis.

Diender, H.C., *De inventaris der O.L. Vrouwekerk te Kampen* (privé aantekeningen)

Idem, *De pastoors der parochie Kampen* (privé aantekeningen)

Doorenweerd, B., *Dagboek mijner Verhandelingen te Campen* (fotocopie archief O.L.V.-kerk te Kampen)

Ennema, J.H.P., *Het schuilkerkje aan de Rijnvischgang 1682-1857* KA 1941-'42, blz. 180-210

Fehrmann, C.N., *De Kamper klokgieters*, diss. A'dam 1957

Fehrmann, C.N. en ter Kuile E.H., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Nicolaas- of Bovenkerk te Kampen* KNOB, 71, afl 3, '72, blz. 65-86.

Gasman, M.J., *Het kerkhof der Buitenkerk 1809-1958* KA 1958-'59, blz. 176-180

- Idem, Gedachtenisrede bij het 100-jarig bestaan der parochie Kampen (stencil, 15 aug. 1957)
- Idem, *Zorg en Strijd om de Buitentoren* KA 1950-'51, blz. 133-144
- Jong, O.J. de, *De Kerk onder druk*. Geschiedenis van Overijssel 1970, blz. 214-221 (Deventer 1970)
- Koch, A.C.F., *De Kerk in het geding* Geschiedenis van Overijssel 1970, blz. 167-178
- Kronyk van Arent toe Bocop uitgave Historisch Genootschap te Utrecht 1860, zie blz. 217, 355, 689.
- Kurvers, H.H.J., *Restauratie van de schilderijen in de O.L. Vrouwe- of Buitenkerk te Kampen* KNOB 73, afl. 2/3, 1974, blz. 99-103.
- Meischke, R., *Drie kerken van Rutger van Kampen* Opus Musivum, Assen 1964, blz. 115-160.
- Meyer, G.A., *De katholieken in Zwolle tijdens den Munsterschen strijd (1672-'74)* VMORG 1916, blz. 105-158.
- Idem, *Werkkring der Jezuïeten buiten Zwolle (17e eeuw)* VMORG 1921, blz. 117-144
- Nanninga Uitterdijk, J., *Jan Adriaensen Leeghwater te Kampen* BO 1877, blz. 87-88
- Idem, *Het rechtzetten der buiten- en boventoren te Kampen 1669-1689*, BO 1888, blz. 136-147
- Idem, *Aanteekeningen uit synodale acten nopens de Roomsche-Catholieken 1593-1600; 1611-1630* BO 1876, blz. 246-248; BO 1878, blz. 112-124
- Idem, *Onze Lieve Vrouwe Broederschap te Kampen* VMORG 1874, blz. 29-40
- Rientjes, A.E., *Het katholicisme in Overijssel na 1580* Overijssel 1931, blz. 921-956
- Rogier, L.J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord Nederland in de 16e en 17e eeuw* (5 delen, 3e druk) Elsevierpocket.
- Idem, *Katholieke Herleving (sinds 1853)*, 's Gravenhage 1956
- Velthuysen, B.P., *De Wederopleving van het katholicisme te Kampen* AAU 25, blz. 423 e.v. en AAU 26, blz. 161 e.v.
- Idem, *Michael Hetsroey en Johannes Havens* AAU (overdruk Walkate Archief)
- Waayer, A., *Nopens het aartspriesterschap van Swolle naer de beroerten deser Nederlanden, mitsgaders van eenige gedenckweerdige voorvallen*; uitgegeven door G. A. Meyer. AAU 45, 1920, blz. 1-193 en AAU 46, 1921, blz. 193-261.

Verder werd gebruik gemaakt van gegevens uit het Gemeentelijke Archief te Kampen en het Archief van de parochie Kampen.

Zeer veel dank ben ik verschuldigd aan de heer H.C. Diender, koster van de O.L.V.-of Buitenkerk. Deze stelde niet alleen spontaan zijn vele chronologisch gerangschikte gegevens, betrekking hebbende op de geschiedenis van de Buitenkerk, te mijner beschikking, maar was mij tevens op velerlei andere wijzen behulpzaam.